

УДК 343.3

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.1.30>

ТАРАСЕНКО О.С.

**ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ
ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ****LEGAL MECHANISMS FOR ENSURING THE EFFECTIVENESS
OF LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES IN A STATE OF EMERGENCY**

Актуальність статті полягає в тому, що правові механізми забезпечення ефективності правоохоронної діяльності в умовах воєнного стану мають бути комплексними, гнучкими й адаптованими до кризових умов. Їхній розвиток передбачає вдосконалення законодавства, забезпечення прозорості дій правоохоронних органів, а також посилення контролю за їх діяльністю. Лише за таких умов можливе забезпечення суспільної довіри, дотримання правопорядку та стабільності навіть у найбільш критичних ситуаціях. Метою статті є аналіз правових механізмів забезпечення ефективності правоохоронної діяльності в умовах воєнного стану, а також визначення шляхів їхнього вдосконалення в контексті сучасних викликів. Особливий акцент зроблено на необхідності балансу між безпекою держави та дотриманням прав і свобод громадян. Стаття присвячена дослідженню особливостей правоохоронної діяльності в умовах воєнного стану. Розглянуто питання ресурсного забезпечення правоохоронних органів та адаптації їхньої роботи до нових викликів. Проаналізовано необхідність чіткого правового регулювання та відповідності кримінально-правовим нормам для забезпечення законності їхньої діяльності. Особлива увага приділена оптимізації тактичних і стратегічних методів роботи правоохоронців. Визначено важливість кадрового резерву та професійної підготовки особового складу. Також досліджено питання запобігання злочинності та аналізу загроз у воєнних умовах. Окреслено роль спеціальних планів і заходів для забезпечення ефективної координації між підрозділами. Вказано на необхідність дотримання принципу законності та пропорційності застосування примусових заходів. Розглянуто механізми підтримки громадського порядку та зміцнення довіри громадян до правоохоронної системи. У підсумку наголошено на важливості правоохоронної діяльності для стабільності суспільства та безпеки громадян у кризових ситуаціях.

Ключові слова: *воєнний стан, правоохоронна діяльність, примусові заходи, громадський порядок, законність, кримінально-правове регулювання.*

The relevance of the article lies in the fact that legal mechanisms for ensuring the effectiveness of law enforcement activities under martial law must be comprehensive, flexible and adaptable to crisis conditions. Their development involves improving legislation, ensuring transparency of law enforcement actions, and strengthening control over their activities. Only under such conditions is it possible to ensure public trust, compliance with law and order, and stability even in the most critical situations. The purpose of the article is to analyze the legal mechanisms for ensuring the effectiveness of law enforcement activities under martial law, as well as to identify ways to improve them in the context of modern challenges. Special emphasis is placed on the need for a balance between state security and respect for the rights and freedoms of citizens. The article examines the specifics of law enforcement activities during martial law. It explores the challenges of resource provision and adaptation of law enforcement agencies to new threats. The need for clear legal regulation and compliance with criminal law norms is analyzed to ensure the legality of their operations. Special attention is given to optimizing tactical and strategic methods in law enforcement work. The significance of maintaining a

trained personnel reserve and enhancing professional skills is emphasized. Additionally, the study highlights crime prevention strategies and risk assessment in emergency conditions. The role of specialized action plans and measures for effective coordination between law enforcement units is outlined. The importance of upholding the principle of legality and proportionality in the use of coercive measures is stressed. Mechanisms for maintaining public order and strengthening citizens' trust in law enforcement institutions are also discussed. Ultimately, the article underlines the crucial role of law enforcement in ensuring societal stability and public safety during crises.

Key words: *martial law, law enforcement, coercive measures, public order, legality, criminal law regulation.*

Постановка проблеми. Ефективність правоохоронної діяльності в умовах воєнного стану є одним із ключових елементів забезпечення правопорядку, безпеки громадян та стабільності державного управління. Воєнний стан створює унікальні виклики для функціонування правоохоронних органів, оскільки супроводжується загрозами, які потребують швидких і точних правових рішень. Водночас обмеження прав і свобод громадян, які часто є необхідною умовою в період воєнного стану, мають базуватися на чітких правових механізмах, аби уникнути зловживань та порушень прав людини.

Проблема полягає у необхідності адаптації правових механізмів до умов воєнного стану, враховуючи динамічність подій та унікальність ситуацій. Важливим є баланс між забезпеченням національної безпеки та дотриманням прав і свобод громадян. Недосконалість чинного законодавства, а також недоліки в координації діяльності правоохоронних органів можуть значно знизити ефективність їхньої роботи.

Особливої уваги потребує питання регламентації використання спеціальних засобів і методів, що застосовуються у період воєнного стану. Важливо забезпечити, щоб ці заходи відповідали принципам пропорційності та законності. Відсутність достатнього правового контролю може спричинити ризики порушення основоположних прав громадян і викликати недовіру до правоохоронних органів.

Також актуальною є проблема підготовки кадрів правоохоронних органів до роботи в умовах воєнного стану. Недостатній рівень професійної підготовки або відсутність чітких алгоритмів дій ускладнює виконання завдань із забезпечення правопорядку.

Отже, правові механізми забезпечення ефективності правоохоронної діяльності в умовах воєнного стану мають бути комплексними, гнучкими й адаптованими до кризових умов. Їхній розвиток передбачає вдосконалення законодавства, забезпечення прозорості дій правоохоронних органів, а також посилення контролю за їх діяльністю. Лише за таких умов можливе забезпечення суспільної довіри, дотримання правопорядку та стабільності навіть у найбільш критичних ситуаціях.

Аналіз останніх досліджень. Сучасні наукові дослідження у сфері правоохоронної діяльності під час воєнного стану акцентують увагу на необхідності адаптації законодавчих механізмів до кризових умов. Зокрема, аналіз міжнародного досвіду свідчить, що ефективність правоохоронних органів залежить від їхньої здатності оперативного реагувати на загрози, зберігаючи баланс між безпекою та дотриманням прав людини. Своєю чергою, слід виокреми імена наступних авторів, які досліджували окремі аспекти такої тематики: Бандурка О.М., Березняк В.С., Іваха В.О., Ковалів М.В., Коваль В.П., Медведенко Н.В., Медведенко С.В., Негодченко О.В., Шаблистий В.В., Юнін О.С. та інші.

Метою статті є аналіз правових механізмів забезпечення ефективності правоохоронної діяльності в умовах воєнного стану, а також визначення шляхів їхнього вдосконалення в контексті сучасних викликів. Особливий акцент зроблено на необхідності балансу між безпекою держави та дотриманням прав і свобод громадян.

Виклад основного матеріалу. В умовах воєнного стану заходи, спрямовані на ресурсне забезпечення правоохоронних органів, вимагають особливої адаптації до нових завдань, які виникають у зв'язку з функціонуванням правового режиму воєнного стану. Такі завдання потребують чіткого правового регулювання та повної відповідності кримінально-правовим вимогам, що забезпечить законність і ефективність діяльності кожного правоохоронного органу. Як зазначають Медведенко Н.В. та Медведенко С.В., особливої уваги вимагає оптимізація використання тактичних і стратегічних методів у діяльності правоохоронців. Ця оптимізація включає вдосконалення організації несення служби, забезпечення прав співробітників, таких як право

на відпочинок і належну оплату праці, з урахуванням підвищеного навантаження та складних умов роботи, що виникають у кризових ситуаціях [1, с. 201-202].

Одним із ключових завдань стає забезпечення ефективності діяльності правоохоронних органів у довгостроковій перспективі. Це завдання передбачає створення та підтримання активного кадрового резерву, готового до виконання завдань у воєнний період. При цьому у сфері кримінального права особливого значення набуває уточнення компетенції органів внутрішніх справ, адже лише чітко визначені повноваження можуть забезпечити законність та ефективність їхньої діяльності. Особливо важливо дотримуватися принципу пропорційності: розширення обов'язків правоохоронних органів має супроводжуватися відповідними правами, які гарантують їхню належну реалізацію в межах закону.

Варто зазначити, що в умовах воєнного стану діяльність органів внутрішніх справ охоплює не лише реагування на правопорушення, але й запобігання злочинності, аналіз та оцінювання загроз. Застосування примусових заходів у цьому контексті повинно бути суворо регламентоване, оскільки перевищення повноважень або вихід за межі дозволеного може порушувати права громадян, підривати довіру до правоохоронних органів і створювати ризики безкарності.

Організація діяльності органів внутрішніх справ у сфері охорони громадського порядку визначається чинним законодавством, зокрема Законом України «Про правовий режим воєнного стану» [2]. При цьому конкретні форми та методи роботи залежать від оперативної обстановки, політичних і соціальних умов, а також географічних особливостей території, де здійснюється правозастосовна діяльність. Ефективність їхньої роботи забезпечується розробкою спеціальних планів, які враховують кримінально-правові ризики та можливі варіанти розвитку подій.

Такі спеціальні плани охоплюють низку конкретних цілей, наприклад, протидію терористичним актам, затримання озброєних осіб, охорону стратегічно важливих об'єктів або розв'язання кризових ситуацій. У кожному з планів деталізуються завдання для конкретних виконавців, схеми зв'язку, склад резервних сил, матеріально-технічне забезпечення та графіки виконання заходів. Це дає змогу забезпечити оперативну координацію між усіма залученими підрозділами [3, с. 66].

Однак варто враховувати, що поєднання різних завдань у межах одного плану може призвести до зниження ефективності його реалізації. Наприклад, одночасне виконання завдань із розшуку винних та охорони громадського порядку на стратегічних об'єктах може створити конфлікт ресурсів і уваги. Тому доцільно розробляти окремі цільові плани для кожної конкретної мети, враховуючи всі можливі ризики та обставини.

Крім того, реалізація таких планів передбачає підвищену готовність особового складу, посилене несення служби та оперативне реагування на раптові зміни обстановки. Важливо забезпечити правоохоронців усім необхідним для виконання завдань, включно з технічними засобами, засобами зв'язку та достатнім резервом сил.

У сфері кримінального права також важливо враховувати роль профілактичних заходів. Запобігання кримінальним правопорушенням і попередження їхніх причин мають бути органічно пов'язані з діяльністю правоохоронних органів. Ці заходи включають аналіз криміногенної ситуації, активну інформаційно-просвітницьку діяльність серед населення та залучення громадських організацій до спільної роботи [4, с. 12].

До типового плану, розробленого для дій правоохоронних органів у період воєнного стану, додаються оперативні карти, схеми збору особового складу за тривоною, визначаються основні й запасні місця дислокації, а також порядок взаємодії з іншими правоохоронними структурами. У плані також деталізуються підстави та порядок його введення в дію. Заздалегідь розроблені плани, що випробувані під час практичних занять з особовим складом, максимально наближені до реальних умов, є однією з гарантій ефективності роботи органів внутрішніх справ у складних обставинах воєнного стану. Використання багаторазових типових планів дозволяє значно економити час на прийняття управлінських рішень, вибір оптимальних варіантів дій, розрахунок необхідних ресурсів і підготовку особового складу для дій у надзвичайних ситуаціях [3, с. 67].

Особливої ваги набуває підготовка особового складу, яка включає психологічну стійкість, фізичну витривалість і професійні навички, необхідні для роботи у складних умовах. Високий рівень загальної підготовленості дає змогу оперативно реагувати навіть на раптові й непередбачувані події, не допускаючи дезорганізації роботи органів внутрішніх справ. Наприклад, підготовка плану дій у разі появи озброєної злочинної групи вимагає від керівництва глибокого аналізу оперативної обстановки, знання особливостей місцевості та досвіду роботи в екстремальних умовах [6].

Розроблення типового плану включає чотири етапи. На підготовчому етапі начальник органу внутрішніх справ визначає мету та завдання планування, вивчає нормативно-правові акти, зокрема положення кримінального права, що регулюють реагування на протиправні дії, а також аналізує досвід інших підрозділів, рекомендації Міністерства внутрішніх справ України та результати реагування на аналогічні події. Паралельно проводиться збір пропозицій від керівників підлеглих підрозділів, які стосуються маршрутів, контрольних пунктів, закріплення транспорту, складу оперативних груп та їхніх конкретних завдань.

На другому етапі визначаються структура плану, склад оперативного штабу та його функціональні обов'язки, порядок дій оперативних груп, організація контролю, зв'язку та матеріально-технічного забезпечення. У цьому ж розділі планується охорона особливо важливих об'єктів і резервні заходи, необхідні для виконання завдань у разі розвитку несприятливих подій.

Третій етап передбачає узгодження проєкту плану з органами виконавчої влади, прокуратурою, Службою безпеки України, прикордонними підрозділами та іншими правоохоронними структурами. На цьому етапі вносяться необхідні корективи, уточнюються спільні дії та доповнення, після чого доопрацьований план передається на затвердження керівництву.

На четвертому етапі відбувається доведення плану до виконавців. Начальник органу внутрішніх справ оголошує план на оперативних нарадах, інструктажах або навчальних заняттях, розподіляє функціональні обов'язки між співробітниками, визначає їхні завдання у разі введення плану в дію. Якщо це необхідно, план тиражується і надсилається до причетних органів та структур із дотриманням вимог таємності, особливо якщо це стосується питань боротьби з тероризмом, захисту важливих об'єктів або розшуку небезпечних правопорушників.

При введенні режиму воєнного стану начальник органу внутрішніх справ повинен негайно організувати виконання заходів, визначених планом. Цей план включає комплекс дій, спрямованих на приведення підрозділу до стану бойової готовності, забезпечення охорони громадського порядку та безпеки в зоні оперативної відповідальності. Зокрема, це може включати мобілізацію резервів, посилену охорону стратегічних об'єктів, організацію евакуації населення, контроль за виконанням правових норм і оперативне реагування на кримінальні правопорушення.

Одночасно з виконанням завдань у межах плану дій у період воєнного стану органи внутрішніх справ проводять оперативне оповіщення особового складу та постановку конкретних завдань залежно від наявної оперативної обстановки. При охороні громадського порядку органи внутрішніх справ використовують як переконання, так і примус, які є основними методами соціального регулювання. Зокрема, роз'яснювальна робота спрямована на переконання громадян у необхідності добровільного виконання правових вимог, припинення антигромадської поведінки, а також на профілактичну діяльність серед трудових колективів та окремих осіб. Механізм переконання охоплює різноманітні правові, психологічні й організаційні засоби, форми й методи впливу на свідомість і поведінку людей.

Переконання як метод правоохоронної діяльності потребує від співробітників органів внутрішніх справ ґрунтовного знання законодавства, високого рівня професійної підготовки, авторитету та довіри серед населення [7, с. 58]. У разі необхідності роз'яснювальна робота може поєднуватися з примусовими заходами, такими як взяття під охорону важливих об'єктів, блокування території, забезпечення документування протиправних дій і встановлення особи порушника.

З позиції кримінального права переконання виступає системою засобів і прийомів, спрямованих на формування у громадян правової свідомості та дотримання законності. Примус, у свою чергу, є формою впливу, яка передбачає примусове підкорення волі держави, організований на основі закону та моральних норм. Примус має зовнішній характер і базується на категоричності та невідворотності його реалізації в разі порушення закону.

Одним із найпоширеніших видів примусу є адміністративне припинення, яке може застосовуватися як до кримінально караних діянь, так і до адміністративних правопорушень. Закон України «Про Національну поліцію» надає право правоохоронцям застосовувати такі заходи припинення, як фізичний вплив, використання зброї та спеціальних засобів [8]. Ці заходи мають застосовуватися для забезпечення громадського порядку, боротьби зі злочинністю й захисту громадської безпеки.

Адміністративні заходи припинення, що застосовуються в умовах воєнного стану, можна розподілити на дві основні категорії. Перша категорія охоплює заходи загального характеру, серед яких можна виокремити вимогу про припинення незаконних дій, адміністративне затримання, конфіскацію речей і документів, проведення огляду тощо [9, с. 13].

Друга категорія включає спеціальні заходи, які використовуються виключно у виняткових обставинах, коли стандартні методи впливу виявляються недостатньо ефективними. До таких заходів належать фізична сила, використання спеціальних засобів та вогнепальної зброї. Їх застосування можливе лише після офіційного попередження та за умови суворого дотримання норм чинного законодавства [8].

Надзвичайні ситуації, характерні для режиму воєнного стану, часто вимагають негайного реагування, спрямованого на припинення дій, які становлять загрозу для життя і здоров'я громадян. Тому важливо, щоб органи внутрішніх справ діяли відповідно до принципу законності, який забезпечується системним контролем із боку вищих органів управління, правом на адміністративне та судове оскарження дій співробітників, а також громадським і медійним контролем.

Умови воєнного стану вимагають чіткої організації діяльності органів внутрішніх справ і розуміння кожним працівником своїх функціональних обов'язків. Роз'яснювальна робота, як складова профілактики правопорушень, залишається важливою частиною роботи органів внутрішніх справ. Однак у випадках, коли переконання виявляється недостатнім, застосовуються спеціальні заходи припинення, що є прерогативою поліції.

Спеціальні заходи призначені для застосування у виняткових ситуаціях і використовуються лише тоді, коли існує безпосередня загроза життю або здоров'ю громадян. Водночас, навіть за складних умов воєнного стану, дотримання принципу законності залишається фундаментальною вимогою в діяльності органів внутрішніх справ. Це гарантує підтримання громадського порядку, безпеки та захисту прав громадян [8].

Органи внутрішніх справ вдаються до спеціальних заходів у випадках, коли всі інші методи впливу на правопорушників виявилися недостатньо ефективними. Використання сили, спеціальних засобів або вогнепальної зброї передбачає попередження, якщо обставини дозволяють його здійснити. Однак у ситуаціях, коли існує реальна загроза життю чи здоров'ю людей, спеціальні заходи можуть застосовуватися негайно, без попередження.

Воєнний стан висуває підвищені вимоги до організації роботи правоохоронних органів, зокрема щодо створення спеціалізованих підрозділів, укомплектованих фахівцями з високим рівнем професійної, фізичної та спеціальної підготовки. Такі підрозділи виконують найскладніші завдання, серед яких забезпечення громадського порядку, охорона стратегічно важливих об'єктів, ізоляція небезпечних територій, документування протиправних дій тощо.

До складу підрозділів спеціального призначення входять групи з використання хімічних засобів, снайпери, фахівці з відеодокументування та інші спеціалісти. Право застосовувати спеціальні засоби та вогнепальну зброю надається виключно працівникам, які пройшли необхідну професійну підготовку, успішно склали відповідні заліки та отримали офіційний дозвіл. Закон України «Про Національну поліцію» (ст. 45) чітко визначає перелік випадків, коли використання спеціальних засобів є допустимим, і цей перелік є вичерпним, без можливості розширення [8].

Спеціальні засоби поділяються на дві основні групи. Перша – засоби активної оборони, які включають гумові кийки, наручники, засоби фіксування, газові гранати та балончики, електрошокові пристрої, а також легку зброю із сльозогінним газом. Друга – засоби забезпечення спеціальних операцій, до яких належать водомети, бронемашини, світлозвукові пристрої, пристрої для відкриття приміщень, захоплених правопорушниками, пристрої для примусової зупинки транспортних засобів та інші технічні засоби. Вогнепальна зброя, згідно зі ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію», може застосовуватися виключно як крайній захід у чітко визначених законом випадках [8].

Примусові заходи, що застосовуються органами внутрішніх справ у період воєнного стану, мають різні цілі. Це може бути попередження правопорушень, яке включає офіційні попередження, адміністративний нагляд, перевірку документів, конфіскацію або реквізицію. Інша мета – припинення правопорушень шляхом застосування сили, закриття підприємств через порушення правил дозвільної системи або санітарних норм. Третій напрямок – забезпечення притягнення до відповідальності, що включає затримання осіб, вилучення майна або знарядь вчинення кримінального правопорушення, арешти та інші заходи [10, с. 34].

Працівники органів внутрішніх справ, які діють у цих умовах, повинні мати високу професійну підготовку, глибоке знання законодавства та розуміння особливостей дій в умовах воєнного стану. Це включає знання організаційних і тактичних аспектів діяльності поліції, місцевих умов і рішень органів влади, які регламентують забезпечення громадського порядку.

Особливо важливим є сприйняття дій правоохоронців громадянами як справедливих і законних. Незаконні дії працівників органів внутрішніх справ у цих умовах можуть завдати значної шкоди правам і свободам громадян, а також підірвати довіру до правоохоронної системи.

Органи внутрішніх справ у період воєнного стану здійснюють багатофункціональну діяльність, спрямовану на реалізацію національних інтересів. Це включає забезпечення конституційних прав і свобод громадян, участь у підтриманні соціальної стабільності, протидію терористичним загрозам і забезпечення екологічної безпеки.

Ефективність діяльності органів внутрішніх справ у цих умовах значною мірою залежить від гнучкості та оперативності у використанні ресурсів, а також від належної взаємодії з громадськістю. Поліпшення форм співпраці між поліцією та громадськістю має важливе значення для підтримання громадського порядку й ефективного функціонування режиму воєнного стану.

Висновок. В умовах воєнного стану правоохоронна діяльність потребує гнучкої адаптації до нових викликів, що виникають у зв'язку з правовим режимом надзвичайних ситуацій. Чітке правове регулювання та відповідність кримінально-правовим вимогам є основою ефективної роботи правоохоронних органів у цей період. Оптимізація тактичних і стратегічних методів, зокрема організація служби, кадрове забезпечення та дотримання прав співробітників, сприяє підвищенню ефективності їхньої діяльності. Важливе значення має забезпечення балансу між правами та обов'язками правоохоронців для збереження законності їхніх дій.

Особливу увагу слід приділяти запобіганню злочинності, аналізу загроз та ретельному плануванню правоохоронних заходів у межах воєнного стану. Впровадження спеціальних планів дій, що враховують ризики та оперативну обстановку, дозволяє забезпечити належну координацію між правоохоронними структурами. Водночас необхідно уникати перевантаження персоналу шляхом чіткої диференціації завдань та створення окремих планів для різних напрямів діяльності.

Дотримання принципу законності та регламентоване застосування примусових заходів є ключовими факторами збереження довіри громадян до правоохоронної системи. Успішне виконання завдань залежить від якісної підготовки особового складу, включно з психологічною, фізичною та професійною підготовкою. Загалом, правоохоронна діяльність у воєнний період залишається важливим інструментом забезпечення правопорядку, безпеки громадян та захисту державних інтересів.

Список використаних джерел:

1. Медведенко С.В., Медведенко Н.В. Засади стратегічного управління в умовах воєнного стану в органах та підрозділах Національної поліції України. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1-2. С. 200–206.
2. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 р. № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250.
3. Ковалів М.В., Іваха В.О. Діяльність органів внутрішніх справ в умовах воєнного стану. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : *Юридичні науки*. 2016. № 837. С. 65–70.
4. Запобігання рейдерству працівниками Національної поліції України: метод. рекомендації / кол. авт.: Юнін О. С., Шевченко С. І., Березняк В. С. та ін. Дніпро : ДДУВС, 2023. 52 с.
5. Гіденко Є. Дії працівників національної поліції України в умовах воєнного стану. *Молодий вчений*. 2022. № 6. С. 87–89.
6. Юнін О.С. Сучасні тенденції розвитку кадрової політики в органах внутрішніх справ. Тези доп. за матеріалами 4 Міжнародної науково-практ. конф. «Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави» 24 лютого 2012 р. Одеса, 2012. С. 130–131.
7. Адміністративне право : навчальний посібник / О. І. Остапенко, З. Р. Кісіль, М. В. Ковалів, Р. В. Кісіль. Київ : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 533 с.
8. Закон України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
9. Забезпечення прикордонної безпеки правоохоронними органами системи МВС України в умовах воєнного стану: метод. рек. / кол. авт.: О. С. Юнін, В. В. Шаблистий, В. С. Березняк, Ю. Б. Курилюк та ін. ; Дніпро : ДДУВС, 2024. 40 с.
10. Превентивна діяльність підрозділів Національної поліції України : навчально-методичний посібник для здобувачів вищої освіти освітнього ступеня магістра у Національному університеті «Одеська юридична академія», галузь знань 26 «Цивільна безпека» спеціальність 262 «Правоохоронна діяльність» / авт.-укл.: А. Кубасенко, О. Ульянов, О. Крижановська ; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса : Юридична літє ратура, 2024. 128 с.